

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА СИСТЕМИ ОСВІТИ

У статті розглядаються різні підходи до визначення «психологічного консультування», його мети та завдань; аналізуються відмінності понять «психолог-консультант» і «психолог, що займається консультуванням як одним із видів своєї практичної роботи»; у співставленні з іншими видами психологічного консультування описуються особливості консультативної діяльності психолога системи освіти.

В статті рассматриваются разные подходы к определению «психологического консультирования», его целей и задач; анализируются отличия понятий «психолог-консультант» и «психолог, который занимается консультированием как одним из видов своей практической работы»; в сопоставлении с другими видами психологического консультирования описываются особенности консультативной деятельности психолога системы образования.

In the article the different going is examined near determination of the psychological advising, his aims and tasks; the differences of concepts «psychologist-consultant» and «psychologist which is engaged in advising as one of types of the practical work» are examined; in comparison with other types of the psychological advising the features of consultative activity of psychologist of the system of education are described.

Оскільки психологічна служба системи освіти – це служба охорони психічного здоров'я всіх учасників педагогічного процесу, то основним змістом роботи психолога системи освіти є проблема клієнта, його життєва ситуація. Усі його професійні дії спрямовані на з'ясування життєвої ситуації особи, визначення основної проблеми та умов, за яких вона виникла, на реконструкцію життєвого шляху особистості, розробку можливих варіантів вирішення проблеми і розв'язання складної ситуації, здійснення коригуючого впливу на людину [7, с. 339].

Консультативна діяльність є суттєвим напрямом роботи психолога системи освіти і характеризується особливими формами і змістовими ознаками. Розглядаючи особливості консультативної діяльності психолога системи освіти необхідно, перш за все, розмежувати поняття «психолог-консультант» і «психолог, що займається консультуванням як одним із видів своєї практичної роботи» [9, с. 97].

Теорія, якою користується психолог і на зміст якої він активно рефлексує у ході своєї роботи, постійно знайомлячись з новими поглядами і концепціями, задає організуючі принципи для консультування, так само як і для будь-якого іншого виду психологічної допомоги, і дає можливість відповісти на питання, яким чином вирішувати психологічні проблеми клієнта [1, с. 140]. Підготовка психологів системи освіти у вищому навчальному закладі, як правило, спрямована на те, щоб вони у своїй професійній діяльності спиралися на

узагальнені наукові знання та керувалися або еkleктичною, або інтегративною концепціям психологічної допомоги; і займалися консультуванням як одним із видів своєї практичної роботи.

У межах еkleктичного підходу психологи надають перевагу використанню необхідних елементів із різних теорій і систем у відповідності до вимог практики, при цьому не приєднуючись до поглядів якогось одного теоретичного підходу. Інтегративний підхід сприяє поєднанню різних елементів теорії у загальне об'ємне ціле та створенню і розвитку на їх основі власної концепції психологічної допомоги. В межах даного підходу психолог може стати прихильником якоїсь однієї теорії, проте постійно має бути відкритим для засвоєння нових знань, для сприйняття альтернативних точок зору, прагнути до системного підходу у своїй практичній роботі [2, с. 14-16; 6, с. 27-30].

В той час як «психолог-консультант» в основному більш ґрунтовно спеціалізується у якомусь одному терапевтичному напрямку; тобто, стає прихильником монотеорії, поглиблено вивчаючи методологію, прийоми і методи обраного ним підходу. Хоча, слід зазначити, що і серед психологів-консультантів останнім часом досить часто зустрічаються прихильники систематичного еkleктизму.

Крім того, психолог системи освіти, знаходячись безпосередньо всередині того соціального організму, де можуть зароджуватися, існувати і видозмінюватись проблемні ситуації, бачить кожного учасника навчально-виховного процесу не самого по

собі, а в складній системі міжособистісної взаємодії і здійснює консультування у загальній єдності з іншими видами робіт і при аналізі всієї ситуації в цілому [7, с. 339-340; 9, с. 97-98]. Тому суттєвою особливістю його консультативної діяльності є можливість різносторонньо дослідити проблемну ситуацію клієнта, врахувати вплив соціального середовища та умови навчально-виховного процесу і активно використовувати поряд із консультуванням інші види психологічної допомоги (психодіагностику, психолого-педагогічну корекцію, психопрофілактику, психологічну просвіту).

Науково-теоретичний аналіз особливостей консультативної діяльності психолога системи освіти, на наш погляд, також не можливий без глибокого системного вивчення суті поняття «психологічне консультування», без з'ясування мети та основних завдань консультативної допомоги. Ці теоретичні та методичні уточнення необхідні для удосконалення навчально-професійної діяльності в освітньому процесі вищого навчального закладу.

Психологічне консультування, як окрема галузь психологічної практики, поки що не має чітко окреслених меж, тому в поле консультативної допомоги потрапляє доволі широкий спектр проблем: невпевненість у собі, складність у прийнятті рішень, переживання вікових криз, перехід до незалежного існування, труднощі у міжособистісній взаємодії, невлаштованість в особистому житті, труднощі на роботі тощо.

Існують різні підходи до визначення поняття «психологічне консультування». У вітчизняній психології загальноприйнятим є розуміння психологічного консультування як психологічної допомоги здоровим людям у складних життєвих ситуаціях; і при цьому поняття «психологічне консультування» вживається то у більш широкому, то в менш широкому значенні. Розбіжності, що виникають у визначенні даного поняття, часто пов'язані з тим, що у теорії та практиці психологічної допомоги в нашій країні широко застосовуються праці представників західної психології, котра має свої традиції щодо тлумачення понять «психологічна допомога», «психологічне консультування», «психотерапія» тощо, які не завжди збігаються з вітчизняними [7, с. 268].

Аналіз психологічної літератури показує, що найбільш загальноповживаними визначеннями «психологічного

консультування» у вітчизняній та зарубіжній науковій психології та прикладній діяльності є наступні:

✓ психологічне консультування як послуга – це невідкладна або довготривала, особистісно- або проблемно-орієнтована психологічна допомога, узагальненим завданням якої є подолання монолізму свідомості людини, повернення її до діалогічних основ буття [11];

✓ психологічне консультування – це сукупність процедур, спрямованих на допомогу людині у вирішенні проблем і прийнятті рішень стосовно професійної діяльності, шлюбу, сім'ї, саморозвитку особистості і міжособистісних стосунків [4, с. 7];

✓ психологічне консультування – це допомога людині в дослідженні її проблем, проясненні конфлікуючих між собою точок зору; пошук нових, альтернативних способів керування ситуацією, «допомога людям в їхній допомозі самим собі» (М. Гуліна) [6, с. 19];

✓ психологічне консультування – це безпосередня робота з клієнтом, спрямована на вирішення різного роду психологічних проблем, пов'язаних з труднощами в міжособистісних стосунках, де основним засобом впливу є організована певним чином бесіда [3];

✓ психологічне консультування – це активізація внутрішніх ресурсів клієнта, що дає йому можливість самостійно впоратися зі своїми проблемами [8, с. 11]; це «допомога людині у зустрічі з собою»; це робота з тією частиною внутрішньої реальності клієнта, яку він з якихось причин не хоче (не може) прийняти і сприймати як свою [8, с. 95];

✓ як синонімічний терміну «психоконсультування» Ф. Фанч використовує термін «перетворюючий процесінг» – це діяльність, спрямована на покращення міжособистісних стосунків клієнта і збереження гармонійної цілісності його особистості, у ході якої використовуються такі техніки і практики, які дають можливість дослідити, як клієнт сприймає оточуючий світ і структурує його та заохотити клієнта до змін (Ф. Фанч) [11];

✓ у галузі вікової та педагогічної психології поняття «психологічне консультування» найчастіше трактується як вид психологічної допомоги, який має діагностично-рекомендаційний характер і є засобом підвищення психологічної компетентності педагогів і батьків; це допомога людині у самостійному вирішенні

проблем і життєвих труднощів; тільки таким чином вона може накопичувати досвід вирішення подібних проблем і в майбутньому (І. Дубровіна, Р. Овчарова) [7, с. 268].

На нашу думку, визначення «психологічного консультування», яке максимально точно відображає особливості консультативної діяльності психолога системи освіти і при цьому досить ґрунтовно узагальнює низку важливих аспектів, зазначених цілим рядом авторів, запропоноване Н. І. Оліфірович: «Психологічне консультування як форма надання професійної психологічної допомоги – це процес взаємодії між професійно компетентним консультантом і клієнтом, зорієнтований на наuczіння і особистісний ріст останнього, в ході якого консультант за допомогою адекватних методів і засобів прагне сприяти клієнту дізнатися більше про себе самого, навчитися пов'язувати ці знання зі своїми цілями, щоб досягти більш повного і гармонійного «буття-у-світі» [6, с. 19-20].

Аналіз існуючого багатоманіття визначень «психологічного консультування» дозволяє розподілити їх на дві великі групи, що стоять на позиціях: взаємодії з клієнтом; і впливу на клієнта [6, с. 19]; тобто, розглядати психологічне консультування як особливий різновид «стосунків допомоги» (Р. Нельсон-Джоунс); і як певний репертуар можливих впливів [5, с. 13-14].

Фактично всі консультанти погоджуються з тим, що добре сформований консультативний контакт («стосунки допомоги») є необхідним для ефективної роботи з клієнтом. Ряд спеціалістів (Р. Мей, Р. Нельсон-Джоунс, Ф. Перлз, К. Роджерс) вважають, що наявність емпатичних і конгруентних консультативних стосунків з використанням активного слухання є не лише необхідною, а й достатньою умовою для того, щоб з клієнтом відбулися конструктивні зміни.

Проте, слід наголосити, що, все таки, у більшості літературних джерел (А. Айві, А. Бек, Е. Берн) психологічне консультування розглядається значно ширше, ніж просто «стосунки допомоги», оскільки домінуюча кількість консультантів вважають, що для конструктивних змін у клієнта необхідні не лише добре організований консультативний контакт, а й професійно підібрані і коректно використані методи і стратегії консультативної допомоги. Психоконсультант має визначити, які впливи слід використати по відношенню до різних

клієнтів і передбачити ймовірність успіху консультативної допомоги.

Важливо зазначити, що не залежно від того чи розглядається консультативна допомога як особливий різновид «стосунків допомоги», чи як репертуар впливів, що ґрунтуються на різних терапевтичних теоріях, психологічне консультування є психологічним процесом, який базується на «плановому використанні методик, що розроблені на базі загальноприйнятих психологічних принципів» [5, с. 16].

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що погляди різних авторів на мету консультативної допомоги є неоднозначними:

✓ допомога клієнту у створенні здорових мікро- і макросистем його життєдіяльності; особистісний розвиток клієнта і його «самопідсилення» (Скаллі і Хопсон) [11, с. 19];

✓ надання психологічної допомоги, тобто розмова з психологом має допомогти людині у вирішенні проблем і налагодженні стосунків з оточуючими [3];

✓ допомога клієнту у розумінні того, що відбувається у його життєвому просторі, і поміркованому досягненні бажаного результату на основі усвідомленого вибору при вирішенні проблем емоційного і міжособистісного характеру [4, с. 8];

✓ це культурно-продуктивна особистість, яка володіє відчуттям перспективи, діє усвідомлено, здатна розробляти різні стратегії поведінки і аналізувати ситуацію з різних точок зору [11, с. 19];

✓ формування культурно-продуктивної особистості, якій досвід культури і продуктивність дають три можливості: 1) творчо і усвідомлено поводити себе у життєвих ситуаціях; 2) знаходити і використовувати максимально велику кількість варіантів понять, думок, почуттів і поведінки у спілкуванні та взаємодії з іншими всередині власної культури та за її межами; 3) формулювати плани, діяти у відповідності з особливостями її культурного середовища і рефлексувати [2, с. 19-24];

✓ забезпечення особистості продуктивним існуванням в конкретних обставинах її життя [1, с. 48].

Попри все різноманіття авторських позицій можна виокремити ряд основних положень, які відображені у більшості визначень мети психологічного консультування, і які системно описують

мету консультативної діяльності психолога системи освіти:

1) самопізнання, саморозвиток і «самопідсилення» особистості;

2) налагодження стосунків з оточуючими;

3) адаптація особистості до життя за рахунок активації її життєвих ресурсів і збагачення її життєвого досвіду;

4) самостійність людини і відповідальність за якість свого життя.

Головне в консультативній допомозі, щоб клієнт зрозумів себе; тому психологу необхідно створити умови для пізнання клієнтом самого себе, а не намагатися «розгадати» клієнта («клієнт – це не ребус») [8, с. 11].

Консультанти можуть мати різні завдання по відношенню до різних клієнтів: допомогти зорієнтуватися у власних проблемах, пережити перехідні періоди та кризові ситуації; приймати рішення; розвивати певні життєві уміння тощо [11, с. 19].

Інколи завдання консультування розділяють на дві категорії: ті, що пов'язані з виправленням (корекцією), та ті, що пов'язані із забезпеченням росту та розвитку особистості [5, с.14-15]. Хоча, слід зазначити, що такий поділ є досить умовним, оскільки у ході консультування завдання можуть плавно переходити із однієї категорії в іншу, чи в ході розв'язання завдань однієї категорії необхідно обов'язково ситуативно розв'язати завдання іншої категорії.

І. В. Дубровіна, узагальнюючи, називає основні приводи, з яких звертаються по консультативну допомогу до психологів системи освіти:

1) *Вихователі і вчителі*: причини труднощів в засвоєнні дітьми програми навчання; небажання і невміння дітей вчитися; конфліктні відносини з іншими дітьми і дорослими; спілкування дітей різного віку з однолітками і формування дитячого колективу; неефективність власних педагогічних дій; шляхи розширення власних професійних умінь, можливості виявлення і розвитку інтересів, здібностей і схильностей учнів; методи профорієнтаційної роботи зі школярами.

2) *Батьки*: підготовка дітей до школи; відсутність інтересів у дітей, небажання вчитися; погана пам'ять; підвищена неухважність, неорганізованість, несамостійність; лінощі; агресивність; підвищена збудливість або боязливність дитини; профорієнтація; взаємовідносини

дитини з дорослими в сім'ї, з молодшими (старшими) братами або сестрами.

3) *Учні*: взаємини в сім'ї, з дорослими, з однолітками; стосунки з протилежною статтю; труднощі у школі (низький рівень успішності, несправедливість з боку вчителів); самовиховання; суб'єктивні труднощі, пов'язані з особистими проблемами і переживаннями; професійне і особистісне самовизначення; культура розумової праці і поведінки тощо [9, с. 98-99].

Консультанти, незалежно від обраного ними теоретичного напрямку, у ході своєї роботи 1) фокусують свою увагу на дослідженні і зміні почуттів, думок та дій клієнта таким чином, щоб він міг жити більш ефективно; 2) приділяють значну увагу досягненню клієнтом стану психологічного комфорту та збереженню його душевного здоров'я; 3) надають особливо велике значення підвищенню особистісної відповідальності клієнта за хід його життя; 4) і виділяють одним із головних завдань консультативної допомоги – навчання клієнта надавати допомогу самому собі, фактично навчають його бути своїм власним консультантом.

Абрамова у своїх роботах розглядає 4 типи завдань взаємодії клієнта і консультанта:

1) соціальні завдання спрямовані на зміну системи оцінювання клієнта («вірнo-невірнo»), що дозволяє йому побачити свою життєву ситуацію з інших сторін, відійти від шаблонної поведінки і переживань;

2) етичні завдання зорієнтовані на розгляд обмеженості шкали оцінювання («добре-погано»), яка не дає можливості клієнту аналізувати динамічність наявної у нього інформації;

3) моральні завдання включають необхідність показати клієнту умовність критеріїв «добра і зла», підвести його до усвідомлення багатоманітності даних критеріїв для різних людей;

4) власне психологічні завдання характеризуються тим, що клієнт ставить питання про значимість для себе тієї чи іншої інформації і відкритий для засвоєння інших форм емоційного реагування та поведінки [1, с. 44-47].

Слід зазначити, що переформулювання перших трьох завдань в психологічне завдання – це перший важливий крок у наданні клієнтові консультативної допомоги, оскільки саме таким чином він отримує можливість окреслити свою психічну

реальність і сформулювати її у вигляді теми (запиту) взаємодії з психологом.

За І. В. Дубровіною, через консультативну роботу в школі психолог вирішує наступні конкретні завдання:

1. *Консультує адміністрацію школи, вчителів, батьків, майстрів по проблемах навчання і виховання дітей.* Консультації можуть бути як індивідуальними, так і колективними. Тут фахівець здійснює, в першу чергу, таку роботу:

- *допомагає вчителям різних класів, з різним педагогічним досвідом у розв'язанні міжособистісних конфліктних ситуацій, розумінні конкретних учнів, проясненні питань розвитку класу як групи і т. д.;*

- *допомагає батькам розібратися в питаннях виховання дітей.* Консультативна робота з батьками передбачає передусім оптимізацію батьківських, подружніх та родинних взаємин, допомогу батькам у кращому розумінні вікових психічних змін дитини, мотивів учинків оточуючих, установок та ціннісних орієнтацій одне одного.

2. *Проводить індивідуальні консультування учнів з питань навчання, розвитку, проблем життєвого самовизначення, взаємин з дорослими і однолітками, самовиховання; консультує групи учнів, шкільні класи з проблем професійної орієнтації, культури розумової праці тощо.*

3. *Сприяє підвищенню психологічної культури педагогів і батьків* шляхом проведення індивідуальних і групових консультацій, участі в педрадах, методоб'єднаннях, загальношкільних і класних батьківських зборах.

4. *За запитами судів, органів опіки і опікування, комісій і інспекцій у справах неповнолітніх, а також інших організацій проводить психологічну експертизу психічного стану дитини, умов сімейного виховання з метою винесення відповідними інстанціями більш обґрунтованих ухвал, пов'язаних з визначенням подальшої долі учнів [9, с. 102-103].*

Специфіка психологічного консультування в дитячих садах, школах, дитячих будинках полягає в тому, що воно зосереджується на вирішенні професійних проблем. В процесі консультації розглядається переважно те, що має відношення до вирішення головного завдання психологічної служби освіти, — максимально сприяти психічному і психологічному здоров'ю кожного школяра.

Адміністрація освітньої установи, вихователі, вчителі, батьки, інші люди отримують консультацію постільки, по скільки мають відношення до дитини. Їх проблеми розглядаються тільки у зв'язку з проблемами дітей, а не самі по собі [9, с. 98-99].

У вищих навчальних закладах робота психолога спрямована на підвищення психологічної культури викладачів та студентів, забезпечення належного рівня їхньої психологічної компетенції, сприяння психологічній підтримці навчально-виховного процесу та допомогу у розв'язанні різноманітних особистих і професійних проблем, які мають психологічне підґрунтя (Н.Чепелєва, Н.Пов'якель) [7, с. 380].

Тому основними завданнями у справі надання психологічної допомоги викладачам та студентам є:

- консультативна допомога у розв'язанні гострих життєвих проблем, криз, внутрішніх конфліктів;

- консультативна допомога у виробленні адекватних форм поведінки, комунікативних умінь у різноманітних життєвих, навчальних та професійних ситуаціях;

- сприяння позитивному розв'язанню конфліктів у педагогічних колективах, студентських групах тощо [7, с. 382].

Конкретні завдання консультативної допомоги, яку надає психолог системи освіти, визначаються залежно від потреб учасників навчально-виховного процесу (вчителів, викладачів, адміністрації освітніх установ, учнів, студентів, батьків), мети звернення за допомогою та запиту, сформульованого клієнтом. Проте із усього різноманіття описаних у літературі і, в тому числі, зазначених вище, завдань, можна виділити основні, що характерні для процесу психологічного консультування, і саме які визначають специфіку консультативної діяльності психолога системи освіти:

1) Психолог уважно вислуховує клієнта. Важливість цього аспекту діяльності підкреслюється в усіх відомих працях із психологічного консультування. Максимально терпляче, з використанням спеціальних прийомів вислуховування клієнта не лише знайомить психолога з ним та його проблемою, а й допомагає клієнтові краще усвідомити свою ситуацію, приносить йому полегшення і, в результаті, великою мірою визначає ефективність консультативної роботи.

2) В процесі консультування психолог працює над розширенням уявлень клієнта

Питання психології

про себе, свою конкретну життєву ситуацію, про навколишню дійсність. Саме таким шляхом здійснюється корекційний вплив психолога на клієнта, внаслідок чого останній починає по-новому бачити й оцінювати свою ситуацію, формулює альтернативні варіанти поведінки в ній.

3) Психолог організовує консультативну роботу з клієнтом таким чином, щоб їхня взаємодія сприяла розвитку, соціалізації і самореалізації клієнта, а також досягненню ним гармонійної особистісної інтеграції шляхом узгодження власних та соціальних інтересів.

4) Психолог проводить консультацію, маючи на увазі, що його клієнт – здорова людина, яка відповідає за себе і свої стосунки з оточуючими людьми. Відповідно, у ході консультування клієнт має не тільки краще зрозуміти свою проблему, уявити шляхи її розв'язання, виробити альтернативні способи поведінки, адекватні його життєвим ситуаціям, а й повірити у себе і бути готовим до реалізації знайдених способів подолання своїх труднощів; тобто, клієнт має здійснити вибір і взяти на себе відповідальність за прийняте рішення [6, с. 19; 7, с. 269-270].

Підсумовуючи вищезазначене, консультативну діяльність психолога системи освіти як один із видів його практичної роботи, можна визначити як процес взаємодії між професійно компетентним психологом і клієнтом, зорієнтований на наuczіння і особистісний ріст останнього; в ході цього процесу консультант, спираючись на узагальнені наукові знання та керуючись еkleктичною або інтегративною концепціям психологічної допомоги, вирішує наступні завдання: активно вислуховує клієнта, спонукає його до розширення уявлень про себе, свою конкретну життєву ситуацію, про навколишню дійсність, сприяє розвитку, соціалізації, самореалізації клієнта та прийняттю ним відповідальності за своє життя.

Перспективою подальшого дослідження є підбір на основі зробленого психологічного аналізу консультативної діяльності психолога освіти тих форм і методів підготовки майбутніх психологів до надання консультативної допомоги, які щонайбільше відповідають специфіці такої діяльності, і, зокрема, дослідження потенціалу інтерв'язійної форми роботи.

Література

1. **Абрамова, Г. С.** Практическая психология / Г. С. Абрамова. – 2-е изд. стереотип. – М. : Академия, 1997. – 368 с.
2. **Айви, А. Е.** Психологическое консультирование и психотерапия: практическое руководство / А. Е. Айви, М. Б. Айви, Л. Саймэк-Даунинг; [пер. с англ.]. – М. : Психотерапевтический колледж, 2000. – 487 с.
3. **Алешина, Ю. Е.** Индивидуальное и семейное психологическое консультирование / Ю. Е. Алешина. — М. : Независимая фирма «Класс», 2004. — 208 с.
4. **Кочюнас, Р.** Основы психологического консультирования / Р. Кочюнас; [пер. с лит. В. Матулявичене]. – М. : Академический проект, 1999. – 240с.
5. **Нельсон–Джоунс, Р.** Теория и практика консультирования / Ричард Нельсон–Джоунс; [пер. с англ. Е. Волков, И. Волкова]. — СПб. : Питер, 2001. – 464 с.
6. **Олифирович, Н. И.** Индивидуальное психологическое консультирование: теория и практика / Н. И. Олифирович. – Мн. : Тесей, 2005. – 264 с.
7. **Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева [та ін.].** – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
8. **Петрушин, С. В.** Мастерская психологического консультирования / С. В. Петрушин. – СПб. : Речь, 2006. – 184 с.
9. **Практическая психология образования : учебное пособие / Под ред. И. В. Дубровиной.** – [4-е изд.] — СПб. : Питер, 2004. — 592 с.
10. **Фанч, Ф.** Преобразующие диалоги / Ф. Фанч; [пер. с англ.]. — М. : Ника-Центр, Вист-С, 1997. – 384 с.
11. **Шнейдер, Л. Б.** Пособие по психологическому консультированию : учебное пособие / Л. Б. Шнейдер. – М. : Ось-89, 2003. – 272 с.